

Jeroen Brouwers **Steeds dezelfde zon**

In de buurt van Weimar verheft zich een heuvel, eertijds romantisch bebost. Bij helder weer kan men er uitkijken over de daken van de stad. Er omheen liggen de glooiende weilanden van Thüringen.

Die heuvel heet de Ettersberg.

In dit bosgebied mocht de dichter Goethe zich gaarne vertreden. Hij liet zijn knecht de paarden inspannen en ratelde in zijn rijtuig de stad uit, de heuvel op. Soms liet hij zich daarbij vergezellen door Johann Peter Eckermann, zijn toegewijde schaduw die alles notuleerde wat de literaire grootvorst aan wijsheid uit zijn mond liet vallen. In Eckermann's reportage van zo'n gezellige rijtoer, 2 mei 1824, leest men deze natuurschildering:

'De bomen bloeiden, de berken stonden al in blad en de weilanden leken op een groen tapijt waarover de ondergaande zon haar late licht wierp.'

Bovenop de heuvel stond een glorieuze eik: -dat was Goethe's lievelingsboom.

Staande tussen de breedvertakte wortelstronken sprak hij tot Eckermann: 'Hier voelt een mens zich machtig en vrij.'

Iets meer dan een eeuw later was het bos op de Ettersberg omgekapt. Van het hout werden barakken gebouwd. Om het barakkencomplex kwamen omheiningen van prikkeldraad. Vanaf toen heette die plek Buchenwald.

Er was een andere geschiedenis begonnen, waarin de cultuur en romantiek uit de epoëe van Goethe werden vervangen door terreur en barbarij.

Drie maanden geleden, honderdzeventig jaar na het door Eckermann beschreven uitstapje, reed ik per auto diezelfde heuvel op. Waar Goethe's rijtuig nog over een zandpad zal hebben gehobbeld, strekt zich thans een geasfalteerd wegdek uit, aangelegd door uitgemergelde gevangenen van het Konzentrationslager Buchenwald.

Die weg, kilometers lang, steil omhoog, wordt de Bloedstraat genoemd.

Van zon die haar schijnsel over idyllisch landschap wierp, was geen sprake. Een kille namiddag in februari. De nevel die aan de voet van de berg in tere sluiers tussen de stammen hing, verdichtte zich naarmate ik hoger kwam tot compacte, donkergrauwe mist, waarin niets meer waarneembaar was buiten een afstand van twee of drie voetstappen.

In deze schemer doemde het ijzeren toegangshek van het voormalige verschrikkingsoord op. Boven het traliewerk de woorden: *Jedem das Sei-ne*. Daarachter strekt zich leegte uit, een met stenen overdekte vlakte waar vijftig jaar geleden de barakken in het gelid stonden. En waar honderd jaar geleden het gefluister van het woud was te horen, maar nu geen grasspriet meer wil groeien en geen vogel meer zingt, heerste stilte tot buiten de grenzen van de mist.

Ik betrad het terrein met het besef dat ik de geschiedenis in liep, ingekapseld door de stilte van het verleden waarin ik op hetzelfde moment mijn voetstappen hoorde knarsen tussen de grove kiezels. Al is het kamp grotendeels vernietigd, er zijn nog een paar relictten. Zo kwam uit de papperige smog de folterpaal te voorschijn. Toen dat andere strafwerktuig: de ijzeren trekkar, volgestapeld met rotsblokken, losgekapt uit de nabijgelegen steengroeve. Met die kar over de Bloedstraat de berg op, steil omhoog. Sisyphus in Buchenwald. Hier stond het horrorkabinet waar medische experimenten plaatsvonden, -de details zijn bekend. Uit de mist kwam de beestenstal te voorschijn die dienst deed als 'Genickschussan-lage', grenzend aan het crematorium.

Om de zoveel stappen een gedenkteken: in memoriam zoveel duizend Polen, zoveel duizend Russen, zoveel duizend Nederlanders, zoveel duizend, zoveel duizend. Totems uit het voorbije, daar geplaatst om het ons te herinneren.

Onder een bronzen zerk is aarde verzameld uit andere verschrikkingsoorden: Treblinka, Bergen-Belsen, Auschwitz-Birkenau, Mauthausen, Theresienstadt, Sachsenhausen, Dachau... Namen die nooit meer kunnen worden uitgesproken zonder associaties met de onuitwisbare zwarte inktklad in de geschiedenis van de twintigste eeuw.

De mist, de stilte, de leegte die de Ettersberg beheersten toen ik er ronddwaalde, begreep ik als metaforen: alles verdwijnt en alles gaat ten onder in de schemer van het vergeten.

Dat vergeten is goed en noodzakelijk. Kunnen vergeten is een barmhartig antidotum,-niemand kan leven die niet kan vergeten. En even goed en noodzakelijk is het, dat iedere nieuwe generatie begint met een blanco geheugen.

Maar nu en dan moet men gedenken.

In die stolp van mist dacht ik aan de zon die Goethe hier zag ondergaan. De onderdrukkers van het derde rijk voerden een andere zon in. Hun vlag bestond uit een bloedrode rechthoek met in het midden een witte bol. In die bol tekende zich een zwarte spin af, een kruis met weerhaken. Dit uit andere culturen overgenomen hakenkruis symboliseerde het zonnerad en ging door voor een gelukbelovend en onheilafwerend teken. Wie in de duistere straling van die zwarte zon heeft gestaan weet van het tegendeel.

Ikzelf was in de oorlog een onmondige kleuter. Mijn oorlogservaringen zijn pluisjes in de wind vergeleken met de rampspoedigheden die de meesten van u hebben ondervonden. Ik was er wel bij, maar heb het niet in volle bewustzijn meegemaakt.

Ik zat als kind in een Japans interneringskamp op Java. In gindse tropengebieden woedde een andere en toch dezelfde oorlog als die wij hier nu gedenken.

Ook daar was het licht verduisterd bij het brutale flapperen van een vreemde vlag, die er uit zag als het negatief van die van de Europese bezetter: een witte rechthoek, wit als de dood, met in het midden een bloedrode bol. Ook die bol verzinnebeeldde de zon, ook die zon was er niet een van koestering.

Op bijna alle eilanden van de Indische archipel bevonden zich de onheilsplekken van de gevangenkampen met namen als Tjideng, Ambarawa, Tjimahi, Siringoringo, Lampersari, Banjubiru en nog tientallen andere.

Ook in de tropen strekt zich een Bloedstraat uit: de spoorlijn in Burma. Onder iedere biels ligt een dode, iedere meter is doordrenkt van bloed.

In memoriam zoveel duizend, zoveel duizend.

Het gebeurde in onze dagen, in ons leven en in dat van onze ouders.

'Het was-o, nageslacht!-een bijzonder voorrecht om in de twintigste eeuw te leven!' schreef Abel Herzberg.

Ooit zal niemand het zich meer herinneren, ooit zal alles zijn verdwenen in de afgrond van de vergetelheid.

Maar nu en dan moet men gedenken. Uit beleefdheid voor de doden, uit eerbied voor allen die werden vervolgd en hebben geleden, uit respect voor allen die hebben gestreden, voor allen die het er niet bij wensten te laten zitten en zich hebben verzet. Want wie zijn ogen sluit voor het verleden, is blind voor de huidige en de nog komende tijd. De geschiedenis leert dat alles altijd opnieuw kan beginnen. Door intolerantie en vooroordeel kan men opeens weer worden vervolgd om welke reden dan ook,-omdat men een afwijkende huidskleur heeft, omdat men linkshandig is, omdat men kan lezen, of zelfs om een reden die u niet eens zal worden meegedeeld.

Ook dit is de zin van gedenken: om elkaar te sterken waakzaam en alert te blijven.

Terwijl ik voortliep over de stenenvlakte in het kamp Buchenwald, kwam uit de ondoorzichtige nevelwolken opeens de schim van een andere wandelaar op mij af. Wij passeerden elkaar woordloos, maar niet zonder elkaar een seconde in de ogen te hebben

gekeken en met een hoofdknik te hebben gegroet. Toen ik naar hem omkeek, - en misschien keek ook hij om naar mij,-waren wij alweer onzichtbaar voor elkaar geworden.

Ik dacht aan het gedicht 'De overlevende' van de Italiaanse schrijver Primo Levi, die de gruwelen van de kampen heeft doorstaan en er in zijn oeuvre van heeft getuigd:

*Sindsdien, op een onzeker uur,
Keert dat verdriet terug,
En er is niemand om hem aan te horen
Dan brandt het hart hem in de borst.
Hij ziet weer de gezichten van zijn makkers
Lijkleek in het eerste daglicht,
Gruw van het gruis van cement,
Onherkenbaar in de mist...*

Goethe's lievelingsboom, die eeuwenoude eik, werd bij de bouw van het kamp Buchenwald bij bijzonder decreet van de nazi-regering gespaard. Zijn uitbundige bloei in de zomer en zijn goedertieren schaduw zal de gevangenen een beetje troost hebben verschaft.

In het laatste oorlogsjaar, tijdens een Amerikaanse luchtaanval, vloog de boom in brand en werd hij op een halve meter boven de grond afgezaagd. De resterende stomp is nog te zien en zit in de grond verankerd met dezelfde wortelarmen waar Goethe overheen is gestapt. Dat wortelnet diep in de aarde sluimert en broeit daar als een brein, misschien nog vol herinneringen.

Die eik heeft nog gehoord wat Goethe opmerkte over de zon die hij zag ondergaan. Tegen Eckermann sprak hij de woorden van een wijsgeer uit de oudheid:

'Ondergaand zelfs is het steeds dezelfde zon.'

En hij vervolgde: 'Ik ben er vast van overtuigd dat onze geest een volstrekt onverwoestbaar wezen is, het zet zich voort van eeuwigheid tot eeuwigheid. Het lijkt op de zon, die alleen in onze aardse ogen onder schijnt te gaan, maar die in werkelijkheid nooit ondergaat maar ononderbroken straalt.'